REFORMELE LIBERALE DIN BASARABIA ÎN ANII 60-70 AI SECOLULUI AL XIX-LEA: ASPECTE ISTORIOGRAFICE

THE LIBERAL REFORMS IN BESSARABIA IN THE 1860s-1870s: HISTORIOGRAPHIC ASPECTS

Cristina GHERASIM,
dr. în istorie, conf. univ.,*USM*
ORCID: 0000-0002-8615-6086

CZU: 94(478)"1860/1870"
DOI: 10.46727/c.25-26-10-2024.p58-68

Rezumat. În Basarabia, parte componentă a Imperiului Rus, în anii 60-70 ai secolului al XIX-lea, au fost aplicate reforme imperiale, pornind de la specificul local, cu intenția accentuării procesului de rusificare și a deznaționalizării. Problema reformelor liberale efectuate de-a lungul timpului a atras atenția cercetătorilor. În istoriografia modernă identificăm mențiuni despre reforme în lucrările semnate de Pavel Batiușkov, Zamfir Arbore, Petre Cazacu, Ștefan Ciobanu, Alexandru Boldur, Ion Nistor, istorici care, în perioada interbelică, au analizat, în lucrările lor de sinteză, tangențial, reformele burgheze din Basarabia. I. Budac este reprezentantul istoriografiei postbelice care a studiat această problemă. La etapa actuală, mențiuni referitoare la problema reformelor liberale din Basarabia țaristă identificăm la istoricii Valentin Tomuleț, Sergiu Cornea, Ludmila Coadă, Anatol Leșcu, precum și la specialiștii în istoria dreptului Elena Aramă, Lilia Chirtoacă, Valentina Coptileț.

Cuvinte-cheie: Basarabia, Imperiul Rus, dominație țaristă, reforme liberale, istoriografie, reforma agrară, reforma orășenească, reforma militară.

Abstract. Bessarabia, as an integral part of the Russian Empire, underwent the implementation of imperial reforms in the 1860s–1870s. These reforms were adapted to local specifics, with the aim of emphasizing the process of Russification and denationalization. Over time, the issue of liberal reforms has attracted the attention of researchers. In modern historiography, references to these reforms are found in works authored by Pavel Batiușkov and Zamfir Arbore. Petre Cazacu, Ștefan Ciobanu, Alexandru Boldur, and Ion Nistor are historians who, during the interwar period, tangentially analyzed bourgeois reforms in Bessarabia in their synthetic works. Meanwhile, I. Budac represents post-war historiography in studying this issue. At present, mentions of the problem of liberal reforms in Tsarist Bessarabia can be found in the works of historians Valentin Tomulets, Sergiu Cornea, Ludmila Coada, and Anatol Leshcu, as well as legal history specialists Elena Arama, Lilia Chirtoaca, and Valentina Coptilets.

Keywords: Bessarabia, Russian Empire, Tsarist domination, liberal reforms, historiography, agrarian reform, urban reform, military reform.

În anii 50 ai secolului al XIX-lea, evoluția Imperiului Rus era marcată de o criză de sistem acutizată și de înfrângerea acestuia în Războiul Crimeii (1853-1856), fapt care a servit drept motiv pentru promovarea unor reforme în domeniul politico-administrativ, social-economic și cultural de către administrația țaristă, având ca scop modernizarea statului. Împăratul Alexandru al II-lea, începând cu ziua încoronării, a realizat primii pași care promiteau reforme și schimbări. Printre acestea putem enumera amnistierea decembriștilor și a participanților la răscoala polonezilor din 1830-1831 (au fost eliberate peste 9000 de persoane); liberalizarea

cenzurii și a procedurii de eliberare a pașapoartelor de străinătate etc.[1] Acestea au fost urmate de marile reforme cunoscute în istoriografie drept *reformele imperiale*, *liberale* sau *burgheze*: eliberarea iobagilor și împroprietărirea țăranilor cu pământ, reforma judiciară, reforma zemstvei, reforma orășenească și reforma militară.

În Basarabia, aceasta devenind parte componentă a Imperiului Rus după anexarea din 1812, au fost aplicate reformele imperiale pornind de la specificul local și dorindu-se accentuarea procesului de rusificare și deznaționalizarea. Majoritatea reformelor au fost aplicate cu oarecare întârziere, cum ar fi reforma țărănească, cea a zemstvelor și judiciară, iar alte trei reforme au fost introduse în Basarabia simultan cu promulgarea în guberniile ruse: desființarea pedepsei corporale (1863), ca o reformă a dreptului penal, care se aplica în regiune în întregime, noua organizare a orașelor (1870) și serviciul militar obligatoriu pentru toți (1874).

Problema reformelor liberale de-a lungul timpului a atras atenția parțială a cercetătorilor. Analizând abordarea problemei privind aplicarea reformelor burgheze în Basarabia, în istoriografie identificăm, convențional, două etape: prima etapă – istoriografia modernă, care cuprinde lucrările apărute în intervalul de la anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus (1812) și până la unirea Basarabiei cu România (1918); a doua etapă – istoriografia contemporană, care include publicații apărute în perioada interbelică (1918-1939), postbelică (1945-1991) și actuală (1991-2024).

Istoriografia modernă. Problema ce vizează aplicarea reformelor liberale în Basarabia și consecințele acestora în istoriografia modernă va fi analizată prin prisma lucrărilor publicate în secolul al XIX-lea. Pentru a realiza o politică administrativă eficientă după anexare, era nevoie ca țarismul să cunoască specificul populației din acest teritoriu. Din acest considerent, pe parcursul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, pentru studierea posibilităților economice și fiscale ale populației din Basarabia au fost trimiși, de către administrația imperială, mai mulți funcționari civili și militari, istorici, geografi etc. Dintre lucrările cu caracter general în care problema ce vizează teritoriul dintre Prut și Nistru este tratată din perspectiva intereselor țarismului în Basarabia putem menționa cele elaborate de A. Zașciuk[2], P. Batiușkov[3], L. Berg[4] etc. Pe lângă faptul că acești autori analizează în lucrările lor istoria teritoriului dintre Prut și Nistru din cele mai vechi timpuri, evoluția politică, social-economică, demografică a Basarabiei în componența Imperiului Rus, ei menționează despre faptul că după sfârșitul Războiului Crimeii începe o nouă etapă în evoluția Basarabiei, caracterizată inclusiv prin aplicarea reformelor liberale în regiune.

Problema evoluției zemstvei în Basarabia a fost analizată de B. Veselovski[5], într-o lucrare de patru volume, în care a abordat inclusiv subiecte ca bugetul zemstvelor județene și gubernială, componența socială și domeniile de activitate a acestor instituții (medicină, învățământ, poștă, drumuri, activitate veterinară și asigurarea animalelor etc.).

Istoria Basarabiei secolului al XIX-lea în general și unele aspecte privind reformele liberale din anii 1861-1874 în special sunt tratate în istoriografia modernă și de către reprezentanții

1 РУДНИК, С.Н. Великие реформы в России 1860-1870 годов: эпоха и люди. Санкт Петербург: РГГМУ, 2013, p. 16. ISBN 978-5-86813-349-7.

2 ЗАЩУК, А. Материалы для географии и статистики России, Бессарабское область, первая и вторая часть, Санкт-Петербург: Тип. Э. Веймара, 1862, p. 573.

3 БАТЮШКОВ, П.Н. Бессарабия, историческое описание. СПб: Типография Высочайше утвержд. Товарищ. «Общественная Польза», 1892. p. 322.

4 БЕРГ, Л.С. Бессарабия, страна-люди-хозяйство. Петроград: Огни, 1918. 253 p.

5 ВЕСЕЛОВКИЙ, Б. История земства за сорок лет. Т. I- IV, СПб: Издательство О.Н. Поповой, 1909-1911.

elitei intelectuale basarabene (formate în mare parte din reprezentanții nobilimii). În acest sens putem menționa lucrările semnate de nobilii Z. Arbore, P. Cruşevan, L. Casso.

Zamfir Arbore, în lucrarea sa consacrată situației politice, social-economice și culturale a Basarabiei în cadrul Imperiului Rus, realizează o analiză succintă a reformei agrare, prezentând metodologia împroprietăririi țăranilor cu pământ, suprafața acordată spre împroprietărire, încât „cantitatea pământului pentru împroprietărire a variat între 8 și 13 desetine și deosebirea se întemeia pe calitatea pământului, iar nu pe forța economică a țăranului”[6]. Totodată, Z. Arbore se oprește asupra cauzei de ce „pământul de împroprietărire a țăranilor s-a acordat sub denumirea de pământ obștesc”, explicând: „Numai și numai pentru înlesnirea fiscului, care în Rusia este întemeiat pe unitatea contribuabilă a comunei rurale, fiscul percepând dările nu direct, ci prin intermediul comunei, care ridică la rândul său darea individuală asupra locuitorilor săi”[7]. Un alt aspect negativ al reformei prezentat de Z. Arbore este că lotul transmis descendenților, putea fi parcelat, fapt care a avut ca rezultat, fărâmițarea proprietății. Autorul aduce un exemplu din județul Hotin: „Copiii țăranilor care au primit la împroprietărire lotul de opt desetine l-au îmbucățit până la limita legală (a nu fi mai mic de o pătrime), așa că astăzi sunt deja pe acolo sate unde țăranii nu posedă decât câte două desetine pe cap de familie”[8]. La fel, în lucrarea semnată de Z. Arbore, autorul face scurte referințe la activitatea zemstvei și implicarea ei în răspândirea uneltelor perfecționate în agricultură[9].

Asupra evoluției zemstvei în general, a celei din Basarabia în special s-a oprit, în lucrarea sa, Pavel Ștefan Leonard, care analizează funcțiile zemstvei și critică lipsa inițiativei la membrii acesteia în Basarabia[10].

Istoriografia contemporană. Perioada interbelică. După unirea Basarabiei cu România, în perioada anilor 1918-1940 au apărut studii, articole și monografii care tratează diferite aspecte ale istoriei Basarabiei, cum ar fi cele semnate de I. Nistor, Al. Boldur, Șt. Ciobanu, P. Cazacu, L. Boga etc. În aceste lucrări de sinteză, alături de analiza problemelor majore legate nemijlocit de anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus și consecințele acesteia asupra dezvoltării politice, economice, sociale și culturale a regiunii, se fac referințe și la reformele liberale din anii 60-70 ai secolului al XIX-lea.

Istoricul Alexandru Boldur, în lucrarea sa consacrată istoriei Basarabiei din cele mai vechi timpuri până la anexarea ei de către URSS în 1940, s-a oprit asupra reformelor liberale din sec. XIX desfășurate în Imperiul Rus. Autorul analizează cauzele care au dus la „epoca reformelor” (eșecul suferit în Războiul Crimeii, infrastructura nedezvoltată, economia scăzută, rentabilitatea mică a muncii țăranului iobag, revolte țărănești etc.) și caracterizează reformele țărănească, judecătorească, a administrației orășenești, instituirea zemstvei și a serviciului militar obligatoriu. După o scurtă caracterizare generală, Alexandru Boldur prezintă specificul reformelor în Basarabia, calificându-le drept cele care au pus începutul unei noi perioade în istoria spațiului dintre Prut și Nistru: „Reformele au atins interesele esențiale ale populației și corespundeau cu revendicările sociale basarabene. Ele au atras atenția populației, înlesnind familiarizarea ei cu instituțiile ruse și spiritul public al Rusiei”[11].

---

6 ARBORE, Zamfir. *Basarabia în secolul al XIX-lea*. Chișinău: Novitas, 2001, p. 125. ISBN 9975-9659-0-3.

7 Ibidem, p. 126.

8 Ibidem.

9 Ibidem, p. 386-387.

10 ЛЕОНАРД, П.С. Несколько слов о земстве вообще, о бессарабском в особенности: земские господа и земские управляющие. Одесса: Тип. Л. Нитче, 1871.

11 BOLDUR, Alexandru V. *Istoria Basarabiei*. Volumul II. Chișinău: Timpul, 2016, pp. 84-89. ISBN 978-9975-9598-9-6.

Și istoricul Ion Nistor descrie rezumativ reformele aplicate în Basarabia în anii 60-70 ai secolului al XIX-lea, prezentându-le ca pe mecanisme pentru „a satisface și a canaliza direcțiunea scopurilor urmărite" de Imperiul Rus, a năzuințelor și cerințelor nobilimii și negustorilor, precum și pentru a continua procesul de rusificare a regiunii, acordându-i un nou statut – cel de gubernie (1873)[12]. În lucrarea sa, Ion Nistor descrie reforma agrară aplicată în Basarabia prezentând pe scurt esența legii din 1861 și a celei din 1869 (de fapt, împroprietărirea țăranilor basarabeni s-a produs în 1868), indicând suprafața în desetine primite de țărani în diverse județe și modalitatea de răscumpărare. Autorul explică cauza aplicării tardive a reformei agrare în Basarabia – faptul că „boierii basarabeni se ridicară împotriva acestor măsuri de dreptate socială" și au trimis o delegație la Sankt Petersburg pentru „a zădărnici reforma... fiindcă acolo dezrobirea țăranilor s-ar fi desăvârșit încă pe timpul Moldovei"[13].

Ștefan Ciobanu prezintă pe scurt consecințele reformelor: transformarea Basarabiei în gubernie, lichidarea legilor locale prin impunerea celor rusești, încetarea tipăririi cărților bisericești, înfăptuirea reformei școlare. Și reforma agrară a avut consecințe asupra proprietății funciare basarabene, concluzia fiind următoarea: „Loturile țărănești ocupau cel dintâi loc printre celelalte categorii de proprietăți". În total, țăranilor împroprietăriți le aparțineau 48,5 %, proprietarilor particulari 43,2 %, iar statului, mănăstirilor și celorlalte instituții – 8,2 % din suprafața întreagă a pământului[14].

Prezentarea generală a reformelor, în special a celei de instituire a zemstvelor a fost realizată de istoricul Petru Cazacu. Autorul analizează zemstva județeană ca principală verigă în sistemul de funcționare a zemstvei, fiind un organ autonom, care nu era un derivat al statului. Aceasta era abilitată să cumpere, să vândă și să moștenească averi, să încheie contracte și să participe la justiție. Autorul mai descrie importanța adunării guberniale de zemstvă[15].

Asupra problemei reformei zemstvei s-a oprit și nobilul Paul Gore, care a analizat problema în momentul când se discuta despre abandonarea sau menținerea acestora. În acel context, a fost împotriva restabilirii instituțiilor de zemstvă. Dar autorul a accentuat importanța și rolul pe care l-a avut zemstva în regiune, afirmând că „de n-ar fi existat zemstvoul, noi n-am fi avut în Basarabia nici acel puțin ce a fost adunat cu atâta trudă, drept achiziție culturală. De n-ar fi existat zemstvoul, noi n-am fi avut unde să ridicăm chestia despre necesitatea introducerii în școlile noastre a limbii materne, noi n-am fi putut aduce niciodată aminte guvernului despre aceea că noi avem particularitățile noastre, că noi avem un trecut al nostru propriu, că noi avem nevoile noastre deosebite și că poporul nostru este un popor deosebit..."[16]

Istoriografia postbelică. În istoriografia din perioada sovietică, istoricii I.S. Grosul[17], I.G. Budak[18], M.P. Munteanu[19] au descris procesul aplicării reformelor liberale în Basarabia.

---

12 NISTOR, Ion. *Istoria Basarabiei*. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1991, p. 190. ISBN 5362007793.

13 Ibidem, pp. 218-219.

14 *Basarabia. Monografie*. Sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu. Chișinău: Imprimeria Statului din Chișinău, 1926, p. 349.

15 CAZACU, Petru. *Instituția publică numită „zemstvo" în cadrul statului absolutist rusesc* și *în cadrul statului român din timpurile noastre*. Iași: Viața Românească, 1921, p. 7.

16 GORE, Paul. *Autoguvernarea* și *zemstvoul*. Chișinău, 1920, p. 30.

17 ГРОСУЛ, Я.С., БУДАК, И.Г. *Крестьянская реформа 60-70-х годов XIX века в Бессарабии*. Кишинев: Государственное издательство Молдавии, 1956, 275 p.

18 БУДАК, И.Г. *Буржуазные реформы 60-70-х гг. XIX в. в Бессарабии*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1961, 218 p.

19 МУНТЯН, М.П. Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. În: Ученые записки Кишиневского ун-та. Кишинев, 1971, т. 117 (Ист.), pp. 3-385.

Astfel, I.S. Grosul, în lucrările sale, analizează reforma agrară descriind situația categoriei sociale a țăranilor, mișcarea țărănească în Basarabia, esența și specificul reformei agrare de aici, precum și primele proiecte ale Regulamentului din 1868 (1866 și 1867)[20].

I. Budac realizează o descriere a tuturor reformelor aplicate în Basarabia. În primul rând, acesta analizează aplicarea reformei judiciare în regiune. Necesitatea realizării reformei judiciare în Basarabia este explicată de către autor prin ineficiența sistemului judiciar existent, prin multiplele conflicte dintre răzeși, lipsa de claritate și inexectitatea legilor autohtone. Realizarea reformei mai este argumentată prin faptul că Basarabia este o regiune aflată la hotarul cu statele europene, iar străinii veniți din statele Europei de Vest în regiune manifestau nemulțumire față de sistemul judiciar existent[21].

O altă reformă asupra căreia se oprește istoricul în lucrarea sa este cea orășenească. Autorul descrie procesul instituirii comisiei pentru introducerea reformei municipale, la 22 august 1870: aceasta a fost aplicată mai întâi la Chișinău, apoi în restul orașelor. Comisia a întocmit listele alegătorilor pentru organele de administrare orășenească și i-a divizat în categorii. În anul următor au avut loc primele alegeri în Duma orășeneasca a Chișinăului. Astfel, la 23 martie 1871 și-a deschis activitatea Duma orășenească din Chișinău, urmată de deschiderea, în 1872 – la Akkerman, în 1873 – la Bender, în 1874 – la Soroca și Hotin, iar în orașele Orhei și Bălți nu a fost posibilă aplicarea reformei, deoarece se aflau în proprietate privată[22].

Totodată, autorul analizează problema veniturilor orășenești, acestea înregistrând un deficit bugetar. Astfel, orașul Chișinău, în anul 1876, a avut un venit de 89.700 ruble, însă trebuia să cheltuie peste 122.862 ruble. Această situație este înregistrată practic în toate orașele basarabene și se explică prin faptul că orașele obțineau puține venituri de la eliberarea patentelor pentru negustori, proprietățile funciare erau repartizate la foarte mulți proprietari, ceea ce făcea practic imposibilă strângerea impozitului, precum și necesitatea de a asigura și întreține armata rusă care se afla în zonă, Basarabia fiind la periferia imperiului. Autorul identifică și o altă cauză a acestui deficit financiar, și anume faptul că orașele din Basarabia achitau un impozit mai mare față de alte gubernii din zonă pentru proprietățile imobiliare în vistieria statului. De exemplu, în gubernia Herson achitau 2 ruble și 16 copeici în vistieria statului, la Ekaterinoslav – 4 ruble și 95 copeici, la Taurida – 4 ruble și 1 copeică, iar în Basarabia – 6 ruble și 67 de copeici[23].

Totodată, I. Budac descrie și aplicarea reformei școlare în Basarabia. Autorul prezintă în general situația din Imperiul Rus, iar relativa înapoiere culturală a Rusiei (gradul de alfabetizare nu depășea 5-6 %) a condiționat, în opinia autorului, inițierea unor transformări și în domeniul educației. Măsurile guvernului țarist erau stimulate de demersurile unor persoane și grupări democratice din marile orașe și regiuni neruse ale imperiului privind iluminarea poporului, prin înființarea unor școli duminicale pentru adulți, a unor școli particulare pentru copii etc. Ulterior, autorul abordează situația din Basarabia. Această mișcare școlară nu a luat o amploare deosebită din cauza numărului restrâns de intelectuali. Totuși, în anii 60 au fost consemnate cazuri în care s-a discutat despre deschiderea unor instituții de învățământ. De exemplu, consiliile pedagogice din Basarabia au propus ca în loc să fie deschise instituții la 1000 de persoane de sex masculin, ar fi mai bine să înglobeze 2000 sau 3000 de suflete, din cauza micșorării impozitului pe care trebuiau să-l achite locuitorii pentru întreținerea acestor instituții[24].

[20] ГРОСУЛ, Я.С. Крестьянская реформа 1868 г. в Молдавии. În: *Труды по истории Молдавии*. Кишинев: Штиинца, 1982, pp. 235-250.

[21] БУДАК, И.Г. *Буржуазные реформы 60-70-х гг. XIX в. в Бессарабии*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1961, p. 140.

[22] Ibidem, p. 162.

[23] Ibidem, pp. 170-175.

[24] Ibidem, p. 98.

Istoriografia după 1989. Odată cu prăbușirea „imperiului" sovietic și a întregului lagăr socialist, identificăm în spațiul românesc aceeași tendință că și în perioada interbelică, când au apărut lucrări de sinteză care tratează istoria Basarabiei și consecințele devastatoare ale dominației ruse pe teritoriul dintre Prut și Nistru. Printre autorii lucrărilor de acest fel îi menționăm pe: N. Ciachir[25], A. Moraru[26], I. Scurtu[27], Ș. Purice[28] etc. Fiind lucrări de sinteză, istoricii abordează tangențial problema reformelor liberale în Basarabia. Actualmente, în Republica Moldova, mai mulți cercetători analizează, în diferite studii și articole, aspecte privind implementarea reformelor burgheze în anii 60-70 ai secolului al XIX-lea în Basarabia.

În primul rând, menționăm aportul istoricului Valentin Tomuleț, care, fiind autorul unui dicționar enciclopedic de instituții, regulamente și termeni privind Basarabia în epoca modernă (1812-1918), analizează detaliat reformele aplicate în Basarabia în anii 60-70 ai secolului al XIX-lea de către administrația țaristă. Astfel, în aplicarea reformei agrare în Basarabia în cele patru etape sunt prezentate detaliat: „Regulamentul din 14 iulie 1868 privind relațiile agrare ale *țăranilor din Basarabia"*[29], „Regulamentul din 23 decembrie 1869 privind *împroprietărirea țăranilor de stat"* și „Regulamentul din 14 iunie 1871 privind împroprietărirea coloniștilor cu pământ". La fel, în lucrarea dată sunt supuse analizei și regulamentele de aplicare a reformei judecătorești și de instituire a zemstvei în Basarabia. De fapt, importanța acestei lucrări constă în faptul că prezintă reformele liberale din punct de vedere enciclopedic.

Într-o altă lucrare, istoricul Valentin Tomuleț analizează impactul regimului țarist asupra statutului nobilimii și al țiganilor din Basarabia și se oprește inclusiv la influența Regulamentului emis prin decretul Senatului din 2 martie 1861 asupra țăranilor și aplicarea acestuia în regiune. Autorul constată că emanciparea țiganilor robi basarabeni s-a desfășurat în baza Regulamentului emis prin decretul Senatului din 2 martie 1861, care stipula că sistemul de iobăgie/robie a fost suprimat pentru totdeauna în Basarabia. Principalele concluzii realizate de autor se referă la faptul că țiganilor eliberați din această dependență li se acordau drepturi similare celor ale țăranilor liberi înscriși în obștile sătești și celor așezați pe pământurile moșierești. Persoanele eliberate din sistemul de iobăgie, inclusiv țăranii de la curte (mulți din aceștia în Basarabia fiind țigani), urmau să fie înscrise în categoria țăranilor liberi din cadrul obștilor sătești, precum și pe pământurile moșierești și mănăstirești, în acele localități unde erau înscrise. Întreaga avere mobilă a foștilor iobagi/robi, obținută până la emiterea acestui Regulament, atât de ei, cât și cea acordată, pe parcursul anilor, de către proprietari, devenea a acestora; cât privește averea imobilă, obținută până la emiterea Regulamentului, țiganii beneficiau de drepturile stipulate în articolele privind situația generală a țăranilor eliberați din dependența iobagă[30].

Totodată, istoricul Valentin Tomuleț, în mai multe articole și studii, a analizat aplicarea reformei agrare în Basarabia prin cercetarea studiului de caz a satului Tabani, județul Hotin. Analiza este realizată de la general la particular, deci cercetătorul a realizat o caracteristică generală a Regulamentului din 19 februaire 1861, s-a referit la aplicarea acestuia în Basarabia, a

[25] CIACHIR, Nicolae. *Basarabia sub stăpânirea țaristă (1812-1917)*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1992, 136 p. ISBN 9733022993.

[26] MORARU, Anatol. *Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993)*. Chișinău: AIVA, 1995, 560 p. ISBN 9785868920240.

[27] SCURTU, Ioan. *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*. București: SEMNE, 1998, 367 p.

[28] PURICI, Ştefan. *Istoria Basarabiei – note de curs*. București: Semne, 2011, 195 p.

[29] TOMULEȚ, Valentin. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*. Chișinău: Lexon Prim, 2014, pp. 512-513.

[30] GHERASIM, Cristina, TOMULEȚ Valentin. *Stăpâni și robi sau nobili și țigani în Basarabia (1812-1861)*. Chișinău: Lexon Prim, 2021, 584 p. ISBN 978-9975-3497-7-2.

Regulamentului agrar din 14 iulie 1868, ulterior analizând împroprietărirea cu pământ în baza acestui regulament a țăranilor din satul Tabani[31]. Concluzia istoricului este că repartizarea loturilor de pământ în diferite localități ale Basarabiei a fost un lucru dificil, a necesitat timp și efort – atât din partea țăranilor, cât și din partea administrației județene, regionale și imperiale. Problema a apărut nu doar din cauza interpretării eronate a Regulamentului agrar din 1868, dar și pentru că unii proprietari funciari nu s-au conformat dispozițiilor regionale și imperiale, păstrându-și în proprietate cea mai bună parte a moșiei, beneficiind de acest drept regulamentar, alegându-și cele mai fertile și mănoase loturi, cele mai favorabile părți ale moșiei după amplasarea geografică, iar în unele cazuri n-au inclus, sub diferite pretexte, o parte din terenuri în componența moșiei, pentru a fi repartizate țăranilor[32]. Cercetătorul stăruie și asupra consecințelor de durată a aplicării acestei reforme, și anume a tentativelor de emigrare a țăranilor din satul Tabani, județul Hotin, în regiunea Amur a Imperiul Rus (1902)[33].

Problema consecințelor imediate și de durată ale aplicării reformei agrare este analizată și de istoricul Viorel Bolduma. Anume consecințele reformei agrare din 14 iulie 1868, alături de epidemiile, anii secetoși, politica de colonizare și de deznaționalizare dusă de autoritățile țariste sunt considerate cauze principale de emigrare a populației din Basarabia în Caucaz, Crimeea și în nordul Mării Negre în anii 40-80 ai secolului al XIX-lea, proces care a afectat categoriile sociale de bază ale populației din Basarabia: țăranii răzeși, țăranii de stat și coloniști, populația orașelor[34].

Analizând organizarea administrativă a Basarabiei sub dominație țaristă, cercetătorul Sergiu Cornea prezintă și unele aspecte privind aplicarea reformelor în Basarabia, în special în domeniul administrației. Autorul susține că reformele au fost cauza urmărilor Războiului Crimeii, când guvernul țarist a conștientizat că pentru a menține puterea politică este necesar să se facă unele cedări și să ajusteze vechiul sistem al autocrației la noile condiții și realități[35]. Ulterior, autorul, fiind preocupat de organizarea administrativă în timpul dominației țariste, descrie mai detaliat reforma zemstvei și scopurile aplicării acesteia: „au fost instituite din necesitatea de a adapta Imperiul Rus la noile exigențe ale dezvoltării capitaliste și a fost un instrument folosit de autocrația rusă pentru realizarea politicii sale coloniale"; sfera de activitate a zemstvelor a fost foarte strict delimitată, reducându-se la „nevoile și foloasele locale", ele fiind lipsite de funcții politice și puse sub controlul total al instituțiilor de stat; cu toate că era strict „tutelată" de autorități, zemstva își alegea totuși organele sale de conducere, își determina propria structură și

31 TOMULEȚ, Valentin. Revolta țăranilor din satul Tabani, județul Hotin în legătură cu aplicarea reformei agrare din 14 iulie 1868. În: *Tyragetia*. Serie nouă. Istorie. Muzeologie. 2023, Vol. XVII (XXXII), nr. 2, pp. 153-174.

32 Ibidem, p. 172.

33 TOMULEȚ, Valentin. O nouă tentativă de emigrare a țăranilor din satul Tabani, județul Hotin, în regiunea Amur, Rusia (19 iunie 1902). În *Tyragetia*. Serie Nouă. 2024, vol. 18(33), nr. 2, pp. 157-172. Idem. O primă tentativă de migrare a țăranilor din satul Tabani, județul Hotin în regiunea Amur, Imperiul Rus (1902). În: *Conferința „Cercetarea istorică și culturologică în spațiul unitar european: paradigme, realități, perspective"*. Chișinău, 30 august 2023, pp. 80-109.

34 BOLDUMA, Viorel. Emigrația populației din Basarabia în Caucaz, Crimeea și în nordul Mării Negre (anii 40-80 ai secolului al XIX-lea). În: *Studia Universitatis Moldaviae* (Seria Științe umanistice). 2020, nr. 4 (134), pp. 141-152. Idem. Tentative de emigrare a populației din județul Ismail în regiunea Amur (Extremul Orient) în anii 1894-1898. În: *Perspectivele* și *problemele integrării în spațiul european a cercetării* și *educației*. Cahul: Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu" din Cahul, 2020, pp. 256-263. ISBN 978-9975-88-060-2. Idem. Tentative de emigrare a populației din județul Hotin în Extremul Orient, Siberia, în anii 1894-1900. În: *Tyragetia*. Serie nouă. 2022, nr. 2 (30), pp. 15-23.

35 CORNEA, Sergiu. *Organizarea administrativă a Basarabiei sub ocupația țaristă (1812-1917)*. Brăila: Istros, 2019, p. 157. ISBN 978-606-654-328-6.

principalele direcții de activitate, reieșind din sursele financiare disponibile[36]. Drept consecințe ale reformelor, Sergiu Cornea susține că „Basarabia și-a menținut aparențele neînsemnatelor particularități locale în administrație până la realizarea acestor reforme în anii 60-70 ai sec. XIX. În această perioadă se desăvârșește procesul de lichidare a particularităților locale și uniformizare a administrației basarabene cu administrația guberniilor centrale ale Rusiei"[37].

Aplicarea reformelor liberale în Basarabia în anii 60-70 ai sec. al XIX-lea și accentuarea procesului de rusificare, promovate de administrația țaristă ca un răspuns la constituirea statului român modern prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, sunt analizate de istoricul Gheorghe Negru, care prezintă schimbarea paradigmei politicii naționale a Imperiului Rus în Basarabia, accentuând trecerea de la politica „cedărilor tactice" la politica națională exclusiv restrictivă realizată inclusiv prin aplicarea reformelor[38]. Totodată, istoricul analizează una dintre consecințele acestor reforme, și anume schimbarea statutului Basarabiei, din regiune în gubernie, în anul 1873[39].

Pe lângă tratarea la general, de rând cu celelalte reforme, cea a zemstvelor a fost supusă cercetării de către Ludmila Coadă. Istoricul analizează, în baza legilor publicate, precum și a documentelor inedite de arhivă, mecanismul de introducere a instituției zemsvtei în Basarabia, începând din noiembrie 1868: modalitatea de formare a zemstvei guberniale basarabene și a celor județene (Hotin, Iași, Bălți (din anul 1887), Soroca, Orhei, Chișinău, Bender și Akkerman), sarcinile acesteia, precum întreținerea stațiilor cailor de poștă, a caselor de arest, a administrației civile locale, a instituțiilor de pace pe problemele sătenilor, dar și reparația drumurilor, asistența publică, asigurările, comerțul local și industria, învățământul public, sănătatea publică etc.[40] Una dintre concluziile realizate de cercetătoare este că acestea, conform componenței sociale, în pofida reglementărilor, erau totuși instituții nobiliare. În cercetările sale, identificăm o analiză separată a activității deferitor instituții ale zemstvei din Basarabia, de exemplu, Zemstva Județului Bălți[41], Soroca etc. prin prisma aceluiași algoritm: organizarea zemstvei județene (adunarea, consiliul și consiliere pentru fiecare județ în parte), starea învățământului public, a domeniului sănătății publice etc. Ludmila Coadă, în baza cercetărilor realizate, concluzionează că prin introducerea zemstvelor, deși au reprezentat intrarea regiunii în sistemul rusesc al instituțiilor de guvernare, acestea au depus eforturi și au reușit să contribuie, cel puțin tangențial, la îmbunătățirea situației din Basarabia în domeniile de competență. Mai mult ca atât, zemstvele, conform constatărilor autoarei, au devenit în timp unicele instituții în care unii consilieri, interesați cu adevărat de soarta Basarabiei, au discutat chestiuni despre necesitatea introducerii în școli a limbii române, despre specificul provinciei și natura românească a acesteia și, mai ales, despre nevoile poporului[42].

O altă concluzie la care ajunge Ludmila Coadă este că zemstva basarabeană, în pofida dificultăților cu care s-a confruntat și a deficiențelor pe care le-a avut, a înscris în rândurile sale mai mulți oameni deosebiți, patrioți și promotori ai interesului național, care au optat, chiar

36 Ibidem, p. 170-171.
37 Ibidem, p. 157.
38 NEGRU Gheorghe. Constituirea statului român modern și schimbarea paradigmei politicii naționale a Imperiului Rus în Basarabia. De la politica „cedărilor tactice" la politica națională exclusivă restrictivă (anii 1860). În: *Materialele conferinței* științifice *internaționale „Centenar Sfatul Țării: 1917-2017"*, 21 noiembrie 2017. Chișinău: Lexon-Prim, 2017, pp. 219-232. ISBN 978-9975-139-54-0.
39 NEGRU Gheorghe. Transformarea regiunii Basarabia în gubernie. În: *Revista de istorie a Moldovei*. 2022, nr. 3-4 (131-132), pp. 28-41.
40 COADA, Ludmila. Zemstva în Basarabia. Chișinău: Pontos, 2009, 348 p. ISBN 9975722865.
41 Idem. Zemsvta județului Bălți: repere istorice. În: *Revistă de istorie și politică*. 2011, An. IV, nr. 1, pp. 22-31.
42 Ibidem.

dacă abia spre sfârșitul perioadei de funcționare, pentru restabilirea în drepturi a limbii române și a altor drepturi naționale ale locuitorilor băștinași. Autoarea aduce ca exemplu activitatea reprezentanților zemstvei: Alexandru Cotruță, Nicolae Donici, Nicolae Catargi, Ion Catargi, Paul Gore, Pavel Dicescu, Vasile Oatul, Alexandru Oatul, Nicolae Casso, Aristide Casso, Teodor Cazimir etc., menționând că mai întâi Unirea Basarabiei cu România a fost votată de zemstva județului Bălți și cea a Sorocii, respectiv 3 și 13 martie 1918[43].

Reforma judecătorească aplicată în Basarabia în anii 60-70 ai secolului al XIX-lea a fost analizată mai detaliat în istoriografie. Astfel, esența reformei judecătorești, instituțiile judiciare create în perioada reformelor au fost supuse cercetării de către reprezentanții istoriei dreptului, Elena Aramă[44], Oxana Chisari-Lungu[45], Valentina Coptileț[46].

Concluziile pe care le-au tras cercetătorii sus-menționați se rezumă la următoarele: potrivit acestei reforme, în Basarabia s-au creat două sisteme de instanțe judecătorești, care își desfășurau activitatea numai în limba rusă, deși majoritatea populației nu cunoștea această limbă, și anume: instanțe generale și instanțe locale. Pe lângă aceste organe, în baza reformei țărănești din anul 1861, s-au creat judecătorii de pace. Ierarhia instanțelor judiciare locale era reprezentată de două tipuri de instanțe: judecătorii de pace de sector, care activau într-un sector (județul sau orașul erau împărțite în câteva sectoare) și congrese județene ale judecătoriilor de pace. Judecătorii de pace erau asigurați material (inclusiv cu sediu), finanțați de către organele de zemstvă, primeau o sumă specială calculată astfel încât să acopere cheltuielile necesare pentru înfăptuirea justiției[47]. Alte concluzii formulate de cercetători constau în următoarele: reforma judecătorească a fost cea mai radicală dintre toate reformele înfăptuite în Rusia, dar contrareformele au limitat considerabil caracterul progresist al reformei, întărind unele rămășițe medievale, precum confuzia dintre administrație și justiție, existența judecătoriilor țărănești ca judecătorii ale unor stări, încălcând principiul universalității justiției, tutela pe stări, participarea reprezentanților stărilor[48].

În același context al analizei reformei în domeniul judiciar, istoricul Andrei Emilciuc analizează aplicarea reformei notariale în Basarabia prin aprobarea „Regulamentului privind activitatea notarială" la 14 aprilie 1866. Principalele concluzii realizate de autor sunt: la propunerea ministrului justiției din 1 noiembrie 1869, în Basarabia urmau să fie aplicate noile reguli privind activitatea notarială. Conform acestor prevederi, notarii își încetau activitatea și nu mai puteau primi spre autentificare acte și procuri, fapt stabilit și pentru organele de poliție și executorii judecătorești. O altă prevedere a regulamentului respectiv interzicea, începând cu 1 martie 1870, autentificarea actelor de vânzare-cumpărare a proprietăților imobiliare din Basarabia în alte gubernii [49].

Totodată, cercetătorii interesați de istoria militară a teritoriului dintre Prut și Nistru (Anatolie Leșcu, Vitalie Ciobanu) au analizat aplicarea reformei militare în Basarabia. Aceștia

43 COADĂ, Ludmila. Manifestarea elementului național în zemstva basarabeană. În: *Tyragetia*. Serie nouă. Istorie. Muzeologie. 2007, vol. I (XVI), nr. 2, pp. 229-239.

44 ARAMĂ, Elena. *Istoria dreptului românesc*. Chișinău: Reclama S.A., 2003, 204 p. ISBN 9975-932-48-7.

45 CHISARI-LUNGU, Oxana. Reflecții privind instituirea judecătoriilor de pace în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În: *Revista națională de drept*. 2015, nr. 12 (182), pp.76-79.

46 ARAMĂ, Elena, COPTILEȚ, Valentin. *Istoria dreptului românesc*. Chișinău: Cartea Juridică, 2015, 310 p. ISBN 978-9975-71-259-0.

47 ARAMĂ Elena, CHISARI-LUNGU Oxana. Probleme de organizare judecătorească în Basarabia la finele sec. XIX și începutul sec. XX. În: *Revista Institutului Justiției*. 2016, nr. 1 (36), p. 57.

48 ARAMĂ, Elena. *Istoria dreptului românesc*. Chișinău: Reclama S.A., 2003, p. 128. ISBN 9975-932-48-7.

49 EMILCIUC, Andrei. Pregătirea și implementarea în Basarabia a reformei notariale din 14 aprilie 1866. În: *Tyragetia*. 2016, vol. X [XXV], nr. 2, pp. 214-220.

descriu procesul realizării recrutării, distribuirea militarilor în unitățile de infanterie, în unitățile de grăniceri și în cele de pază carantinală de către șefii militari din județ, precum și consecințele acestei reforme: populația autohtonă recrutată pentru serviciul militar era practic forțată să învețe limba rusă[50].

Perioada anilor anii 60-70 ai secolului al XIX-lea se caracterizează prin aplicarea reformelor liberale de către administrația țaristă. Aprecierea consecințelor reformelor imperiale pentru Rusia este destul de complicată, iar în cazul Basarabiei gradul de complexitate crește. În cazul Imperiului Rus, reformele au modificat treptat structura instituțională și bazele de organizare a societății rusești, făcând posibil ca, în decursul câtorva decenii, Rusia să se debaraseze, în mare parte, de tarele feudalismului, deși multe dintre ele au fost aplicate ținându-se cont de interesele nobilimii, iar în domeniul politicii guvernului față de alte naționalități s-a promovat un sistem de rusificare și deznaționalizare a teritoriilor cucerite, în special de la periferiile Imperiului.

În general, în istoriografie s-a constatat că aplicarea reformelor în Basarabia, pe de o parte a semnificat o integrare mai profundă în cadrul Imperiului, pe de alta a permis afirmarea elitelor indigene în viața politică, social-economică și culturală. Astfel, deși țăranii au fost împroprietăriți cu pământ, acesta era prea puțin pentru asigurarea familiei, introducându-i pe noii proprietari în datorii enorme; a fost reformat sistemul judiciar, dar acesta se aplica în baza legilor rusești și în limba rusă; au fost deschise școli, dar se preda într-o limbă străină locuitorilor Basarabiei; s-a limitat cenzura, publicându-se revista clericală „Buletinul Eparhiei Basarabene", la început în rusă și în română din cauza că nu toți clericii pricepeau limba rusă, dar, din 1871, partea românească a fost suprimată de autorități. Deși au avut și aspecte pozitive (primele semne de progres: linia telegrafică la Odesa-Chișinău, 1861; segmente de cale ferată, 1868), aceste reforme s-au soldat cu transformarea Basarabiei, în decembrie 1873, în gubernie a Imperiului Rus, fiind anulat statutul de regiune pe care l-a deținut până atunci.

Totodată, analizând istoriografia, constatăm că studii detaliate, monografice privind problema aplicării reformelor liberale în anii 60-70 ai sec. al XIX-lea lipsesc, cu excepția unuia referitor la reformele zemstvei.

Bibliografie:

1. ARAMĂ, Elena ; CHISARI-LUNGU, Oxana. Probleme de organizare judecătorească în Basarabia la finele sec. XIX și începutul sec. XX. *Revista Institutului Justiției*. 2016, nr. 1 (36), p. 57.
2. ARAMĂ, Elena, COPTILEȚ, Valentina. *Istoria dreptului românesc*. Chișinău: Cartea Juridică, 2015. 310 p. ISBN 978-9975-71-259-0.
3. ARAMĂ, Elena. *Istoria dreptului românesc*. Chișinău: Reclama S.A., 2003. 204 p. ISBN 9975-932-48-7.
4. ARBORE, Zamfir. *Basarabia în secolul al XIX-lea*. Chișinău: Novitas, 2001, pp. 386-387. ISBN 9975-9659-0-3.
5. CIOBANU, Ștefan (ed.). *Basarabia.* Monografie. Chișinău: Imprimeria Statului din Chișinău, 1926. 349 p.
6. BOLDUR, Alexandru V. *Istoria Basarabiei*. Volumul II. Chișinău: Timpul, pp. 84-89.
7. CAZACU, Petru. *Instituția publică numită „zemstvo" în cadrul statului absolutist rusesc și în cadrul statului român din timpurile noastre*. Iași, 1921, p. 7.

[50] CIOBANU, Vitalie, MUNTEANU, Sergiu. Aspecte ale recrutării și mobilizării militare din Basarabia (a doua jumătate a sec. XIX – începutul sec. XX). În: *Cohorta*. 2007, nr. 1, pp. 42-43.

8. CHISARI-LUNGU, Oxana. Reflecții prvind instituirea judecătoriilor de pace în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În: *Revista națională de drept*. 2015, nr. 12 (182), pp. 76-79.
9. CIACHIR, Nicolae. *Basarabia sub stăpânirea țaristă (1812-1917)*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1992. 136 p.
10. CIOBANU, Vitalie, MUNTEANU, Sergiu. Aspecte ale recrutării și mobilizării militare din Basarabia (a doua jumătate a sec. XIX – începutul sec. XX). În: *Cohorta*. 2007, nr. 1, pp. 42-43.
11. COADĂ, Ludmila. Manifestarea elementului național în zemstvo basarabeană. În: *Tyragetia*. Serie nouă. Istorie. Muzeologie. 2007, vol. I (XVI), nr. 2, pp. 229-239.
12. COADA, Ludmila. *Zemstva* în *Basarabia.* Chișinău: Pontos, 2009, 348 p. ISBN 9975722865.
13. COADĂ, Ludmila. *Impactul politicilor imperiale asupra periferiilor: rolul și locul instituțiilor de zemstvă* în *societatea basarabeană*. Pp. 273-285.
14. COADĂ, Ludmila. Zemstva județului Bălți: repere istorice. În: *Revistă de istorie și politică*. 2011, nr. 1, pp. 22-31.
15. CORNEA, Sergiu. *Organizarea administrativă a Basarabiei sub ocupația țaristă (1812-1917)*. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", 2019, p. 157.
16. EMILCIUC, Andrei. Pregătirea și implementarea în Basarabia a reformei notariale din 14 aprilie 1866. În: *Tyragetia*. 2016, vol. X [XXV], nr. 2, pp. 214-220.
17. GHERASIM, Cristina, TOMULEȚ, Valentin. *Stăpâni și robi sau nobili și țigani în Basarabia (1812-1861)*. Chișinău: Lexon Prim, 2021, 584 p. ISBN 978-9975-3497-7-2.
18. GORE, Paul. Autoguvernarea și zemstvoul. Chișinău, 1920, p. 30.
19. MORARU, Anatol. *Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993)*. Chișinău: AIVA, 1995, 560 p.
20. PURICI, Ștefan. *Istoria Basarabiei – note de curs*. București: Semne, 2011, 195 p.
21. SCURTU, Ioan. *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*. București: Semne, 1998, 367 p.
22. TOMULEȚ, Valentin. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*. Chișinău: Lexon Prim, 2014, pp. 512-513.
23. БАТЮШКОВ, П.Н. Бессарабия, историческое описание. СПб: Типография Высочайше утвержд. Товарищ. «Общественная Польза», 1892, p. 322.
24. БЕРГ, Л.С. Бессарабия, страна-люди-хозяйство. Петроград: Огни, 1918, 253 p.
25. БЕРГ, Л.С. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность. Петроград: s.n., 1923, 62 p.
26. БУДАК, И.Г. *Буржуазные реформы 60-70-х гг. XIX в. в Бессарабии*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1961, 218 p.
27. ГРОСУЛ, Я.С. Крестьянская реформа 1868 г. в Молдавии. În: *Труды по истории Молдавии*. Кишинев: Штиинца, 1982, pp. 235-250.
28. ГРОСУЛ, Я.С., БУДАК, И.Г. *Крестьянская реформа 60-70-х годов XIX века в Бессарабии*. Кишинев: Государственное издательство Молдавии, 1956, 275 p.
29. ЗАЩУК, А. Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область, первая и вторая часть. Санкт-Петербург, 1862, p. 573.
30. МУНТЯН, М.П. Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. În: Ученые записки Кишиневского ун-та. Кишинев, 1971, т. 117 (Ист.), pp. 3-385.
31. РУДНИК, С.Н. Великие реформы в России 1860-1870 годов: эпоха и люди. Санкт Петербург: РГГМУ, 2013, p. 16. ISBN 978-5-86813-349-7.
32.